

L'ASSENTAMENT ROMÀ DE LA CLOTA, CREIXELL, TARRAGONÈS

**ALBERT VILASECA CANALS
ANA CARILLA SANZ**

La Clota és un jaciment situat dins el terme de Creixell, Tarragonès, excavat durant els anys 1992-93. S'hi documentaren tres períodes d'ocupació: un primer l'anomenem la Clota I i ens ve donat per les restes arquitectòniques d'un petit assentament que, segons els materials trobats, datem entre inicis-mitjants del segle I a.n.e. El segon període, la Clota II, està representat per l'escombrera d'un forn d'àmfores tipus Dressel 2/4 i ceràmica comuna. Del tercer període hem documentat nivells estratigràfics però sense poder relacionar-los amb cap tipus d'estructura.

L'ASSENTAMENT ROMÀ DE LA CLOTA, CREIXELL, TARRAGONÈS

1. LA CLOTA

1.1. Situació geogràfica

La partida de la Clota es localitza al terme municipal de Creixell, Tarragonès, a la part baixa d'una estreta i llarga plana situada entre la serra Litoral Catalana, a pocs metres del mar Mediterrani, a una cota al voltant dels cinc metres. Al peu d'aquesta serra de relleus no gaire pronunciats, entre els 200 i 300 metres i a uns 3 quilòmetres del mar, trobem amplis espais aptes per al cultiu i també zones de bosc. A la part més baixa, on es trobà l'assentament, es conserven encara nombroses rieres i espais més o menys extensos ocupats per aiguamolls, la qual cosa ens porta a suposar que antigament aquests ocuparien una major extensió. El territori costaner que definim queda emmarcat principalment entre les poblacions del Vendrell i Torredembarra.

2 L'EXCAVACIÓ

2.1. La Clota I

Aspectes constructius

Les restes més antigues corresponen a una part dels paraments d'un petit assentament d'uns 90 metres quadrats aproximadament, de

planta rectangular i articulada en base a dos paraments principals que transcorren quasi paral·lels —fig. 3. A partir d'ells mitjançant una sèrie de murs travessers, es formen cinc recintes: quatre de les estances estaven disposades linealment mantenint una orientació a solana, mentre que la cinquena s'adossava a les anteriors pel costat oest. Aquesta darrera presentava una pavimentació per sota del nivell de sòl natural, trobant-se en alguns punts a més d'un metre per sota del sòl exterior i conferint-li així una primera planta de semisoterrani. Un paral·lel de construcció semisoterrada en zones planes l'hem trobat a Can Català, Cabrera de Mar, jaciment on la tècnica constructiva emprada és similar a la d'assentaments més antics alternada amb elements de clara influència romana com l'estucat i els sostres de teules.

S'observen diferències notables quant a les característiques constructives de les habitacions: l'habitació 1, que limita el jaciment pel costat nord, presentava una compartimentació en dos espais, un més gran de 15,4 metres quadrats i un altre, habitació 2, de 8,8 m quadrats. El paviment d'ambdues habitacions estava compost d'*opus signinum* format per calç i pedres de mida petita. Els costats interiors dels paraments estaven recoberts per un estucat de color rogenc. L'habitació número 3 conservava sencers el traçat de dos dels paraments que la configuraven; les parets d'aquesta habitació conservaven encara restes de la primera capa de preparació de l'estuc. D'aquesta capa, cal assenyalar l'ús de fragments d'àmfora inserits a dins amb la finalitat d'augmentar el temps d'assecat de la preparació, evitant així grans esquerdes. Un paviment de terra batuda formava el sòl de l'habitació i a una de les cantonades sobresortia verticalment la boca i el coll d'una àmfora; en ser desenterrada aparegué la resta de l'àmfora, (Mañá 2Cb) en posició horitzontal i perpendicularment als fragments anteriors. Al mateix temps, l'àmfora tenia el pivot escapçat, d'aquesta manera l'àmfora prenia la funció de canonada d'aigües. L'habitació número 4 limitava l'assentament pel costat meridional amb una porta de comunicació a l'exterior. L'estança estava formada també per un paviment de terra batuda. Adossant-se a aquestes habitacions se situa pel costat oest el recinte número 5; amb una forma estreta i allargada, els paraments estaven formats per filades de petites pedres més o menys rectangulars amb la cara exterior molt ben allisada i sense restes de cap tipus d'enlluït; el paviment estava format de terra batuda. El costat nord del recinte es trobava completament desaparegut encara que, per la situació dels nivells d'expol·li

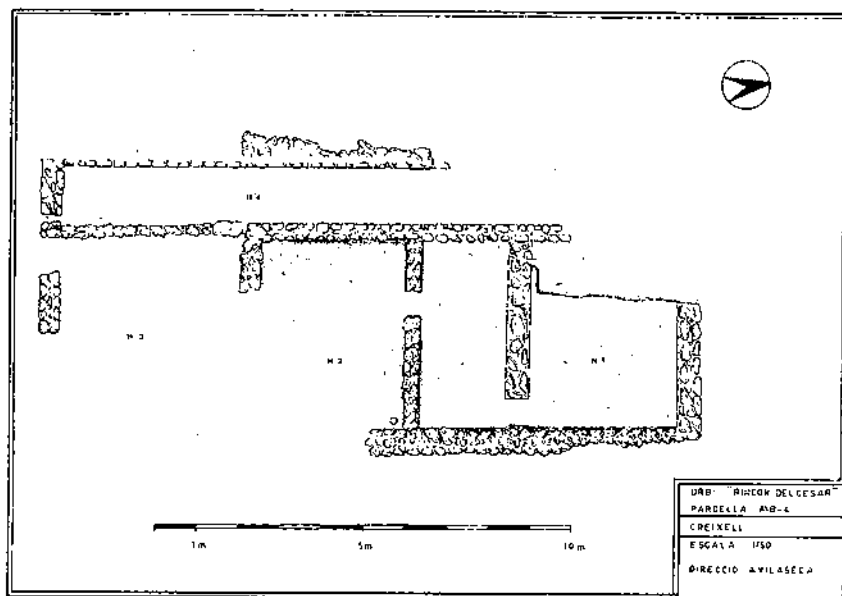


Figura 3.

posteriors, permet suposar una entrada d'accés per aquest costat. El costat meridional es trobava totalment conservat en el seu traçat; el parament que el limitava pel sud presenta una obertura a l'exterior, la funció del qual ens és desconeguda. El parament que el limitava per l'est s'adossa als murs adjacents, essent per tant posterior a ells. Aquesta modificació ens porta a suposar que les habitacions quatre i cinc formaven inicialment un únic recinte. Sobre la funcionalitat d'aquest recinte, hem trobat un possible paral·lel, encara que de cronologia més antiga, en la tercera fase del turó dels Dos Pins a Cabrera. En aquesta fase, els autors interpreten un espai annex de forma allargada i estreta com en una zona de reserva o de petit rebost.

2.2. Els materials: datació

Els materials recollits, dels moments de construcció i abandonament de l'assentament, han estat molt escassos i no permeten distingir un espai cronològic diferenciat. De la construcció de l'assentament sols s'han recuperat diversos fragments informes d'àmfora púnica barrejats dins la capa de preparació dels estucs, l'àmfora Mañá C2b ja esmentada anteriorment —fig. 4—, datada en el segle II a.n.e. i que tractem especialment més endavant, i una vora d'àmfora Dressel 1a associada a l'anterior. Del moment d'abandonament s'han recuperat fragments informes de ceràmica campaniana del tipus B, producció datada a partir de la meitat del segle 75 a.n.e., fragments d'un kàlathos, diverses vores de ceràmica comuna de tradició ibèrica i àmfora grecoitàlica del tipus Dressel 1A. En la ceràmica comuna recollida destaca un predomini de vores de perfil de «coll de cigne». Tots aquests materials ens porten a datar el final de l'activitat d'aquest assentament en un moment indeterminat emmarcat també entre els segles II-I a.n.e.

Hem de destacar també la troballa d'una àmfora emprada com a canonada. La tipologia a què correspon constitueix una de les produccions amfòriques cartagineses millor estudiades. És el tipus equivalent a les formes 312 i 313 de Cintas (CINTAS, 1959, llà.XXVI) i a la Dressel 18. El prototipus d'aquesta forma, que s'identifica amb la trobada a la Clota, ve definida per un coll ben diferenciat i una boca de gran diàmetre, adoptant a la vora diversos tipus de motilures.

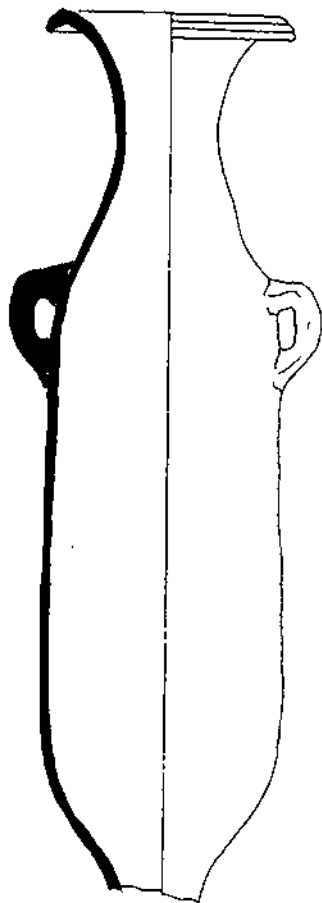


Figura 4.

L'argila és dura, ben cuita, granulosa i de tons vermellosos; la superfície es presenta sempre coberta d'un engob típic cartaginès, amb tonalitat groguenca. El pivot presenta una punta ogival, generalment buit i molt desenvolupat. La seva àrea de producció queda localitzada a l'extrem occidental del Mediterrani. Al nord-est de la Península Ibèrica es troba documentada a *Baetulo* en contextos no anteriors al segle I a.n.e. (COMAS, fig. 18, 14-15; 44, 1-3) i a Mataró. Sobre el producte comercialitzat en aquests recipients sembla que les dades actuals apunten cap algun tipus de salaó de peix elaborada per l'àrea de l'estret de Gibraltar. Cronològicament aquest tipus de recipient se situa dins el segle I a.n.e., desaparegué cap al 50-30 a.n.e.

Quant a l'ús secundari d'aquest recipient, usat com a canonada, sols hem trobat paral·lels documentats al Museo Naval de Cartagena. La forma de l'àmfora, de parets quasi bé rectes totalment, la converteix en una peça molt apropiada per a aquest tipus de tasca.

3. INTERPRETACIÓ

De l'entitat de l'activitat d'aquest assentament no se'n poden dir gaire coses: per l'absència absoluta de restes de fauna marina podem descartar qualsevol tipus d'activitat relacionada amb la pesca. Sí que, en canvi, podem pensar que, a causa de la bona qualitat de les terres de l'entorn, malgrat no haver trobat cap sitja, l'activitat estava dirigida envers l'agricultura i la ramaderia.

Hem establert dos àmbits diferents en base a les característiques constructives, amb evidents millores unes respecte a les altres. En podem classificar unes destinades a l'ús personal dels propietaris (habitacions 1 i 2, i 3), i les destinades a algun tipus de tasca agrícola o ramadera. És necessari ressaltar una evolució de l'assentament quant a la seva planta original i, en conseqüència, un canvi de plantejament respecte a la funcionalitat de les estances: el mur de separació dels àmbits 3 i 4 és posterior constructivament i de factura molt més grollera respecte a tots els altres. En la primera etapa de la construcció podem interpretar l'àmbit com un passadís d'accés a l'àmbit número 3. Aquest canvi, si bé no aclareix amb seguretat la funcionalitat concreta d'aquests recintes i, per tant, tampoc de l'assenta-

ment, ens mostra dues etapes distintes cronològicament malgrat que els materials ceràmics dels nivells de construcció i abandonament no ho reflecteixin.

Creiem que és possible assenyalar les restes documentades com a exemple d'ocupació rural en fase embrionària o transitòria i en el que posteriorment seran les *villae*, moltes d'elles documentades com de fundació tardo-republicana a les comarques de Tarragona. Al mateix temps, si bé hem trobat majoria de materials ceràmics ibèrics, hem de pensar en una primera ocupació, que potser podríem dir «colonial», per part d'individus procedents de la península Itàlica. Les petites dimensions de l'assentament apunten bàsicament a un model d'explotació agrícola a petita escala, subordinat encara a concepcions indígenes.

En aquest sentit, l'arribada i instal·lació del exèrcit romà en la lluita contra els cartaginesos va determinar un gran canvi cultural i una desestabilització en el patró d'assentament ibèric a l'*ager tarraconensis* i en el seus models d'explotació agrícola. La seva fundació i potenciació com a establiment militar i com a centre comercial receptor de gran importància, ha quedat àmpliament reflectida per l'abundància d'importacions itàliques a tots els assentaments del Tarragonès (KEAY, 1988) i, en general, de tota la zona litoral catalana. En aquesta línia, la ciutat de Tarraco es convertí en un centre romanitzador del territori.

4. LA CLOTA II

Cobrint les restes republicanes hem documentat dues etapes més d'hàbitat. La primera ens ve donada per un centre de producció d'àmfores i de ceràmica comuna (u.e.102), i una segona fase documentada per la localització d'uns nivells datables a mitjans del segle II. La situació en què s'han trobat els dos nivells indiquen que van expoliar el material de construcció del jaciment republicà.

No hem trobat cap tipus d'estructura arquitectònica relacionada amb aquestes dues fases. En aquest sentit hem de fer referència a una excavació realitzada a la parcel·la veïna, de la qual se'n localitzaren alguns paraments. A causa de la quantitat de fragments d'àmfora, els seus excavadors interpretaren que correspondria a un centre de producció d'àmfores.

No obstant, l'excavació dels nivells proporcionarà abundant material amfòric i produccions de ceràmica fina de terra sigil·lata, tant sudgàl·lica com hispànica.

4.1. Els nivells: cronologia

u.e.102

Hem recuperat abundant material ceràmic que ens data el moment de producció del forn, destacant la presència de terra sigil·lata sudgàl·lica i terra sigil·lata hispànica. Els materials de vaixel·la fina obtinguts corresponen a diverses formes de terra sigil·lata sudgàl·lica i hispànica, amb presència majoritària de les primeres. Aquest aspecte és rellevant, ja que les produccions gàl·liques són les que predominen a la nostra costa en contextos situats al voltant del segon quart del segle I d.n.e.; posteriorment la presència de vaixel·la hispànica serà la que predominarà. Hem localitzat també una variant dins les produccions sudgàl·liques, com és la terra sigil·lata marmorata, tipus que es comença a produir cap al 40 d.n.e. amb una perduració molt curta de 30-40 anys. La cronologia a la qual s'adscriuen les formes trobades d'ambdues produccions no planteja cap mena de dubte per a l'actual investigació: de terra sigil·lata sudgàl·lica hem documentat peces perfectament datables al voltant de mitjans del segle I d.n.e., com són les formes Drag. 15/17, Drag. 18, Drag. 24/25, Drag. 27, Drag. 29, Drag. 37, Ritt. 8, i la peça en marmorata Drag. 18. Les produccions en terra sigil·lata hispànica comencen a arribar d'una manera important a partir de la segona meitat del segle I, d'aquest tipus hem documentat peces de les formes Drag. 18, Drag. 24/25, Drag. 27, Drag. 37, Hisp. 21 i Ritt. 8, formes totes elles documentades a partir de la segona meitat del segle I. Així doncs, segons l'exposat anteriorment, portem a datar l'activitat productiva d'aquest centre en un curt període comprès a mitjans-tercer quart del segle I d.n.e.

u.e.104

És la que ha proporcionat major volum de material ceràmic. Voldríem també ressaltar que les produccions aparegudes —i les que no han aparegut— ens han permès donar una cronologia molt precisa, perfilant-se així una *facies* ceramològica molt característica del mo-

ment de formació d'aquest estrat. D'entre el grup de les ceràmiques que ens permeten donar una cronologia acurada hem de destacar l'abundant presència de terra sigil·lata hispànica i africana A.

Dins del grup de les hispàniques trobem les típiques formes de Drag. 24/25, Drag. 15/17, Drag. 27 i Drag.18 entre les més nombroses. Tot aquest grup té una cronologia de segona meitat del segle I i és abundant fins al tercer quart del segle II. Per contrapartida, el conjunt ceràmic format per les clares A apareix en unes proporcions similars; cal ressaltar l'abundància de peces de la forma Lamb. 2A, Lamb. 3/8, Lamb. 23, Lamb. 4/36A. La majoria de peces tenen una cronologia dins de la primera meitat del segle II, havent-hi sols 6 formes que les podem trobar dins de la segona meitat d'aquest segle. Tenint en comte que la terra sigil·lata clara A no es troba a la Península en nivells anteriors a l'any 90 d.n.e., l'equivalència quant a la proporció documentada de les dues produccions, i la presència minoritària de ceràmiques africanes de cronologia més avançada, portem a datar aquests dos nivells entre els anys 150-170 d.n.e.

4.2. La producció amfòrica

En el segon període, la Clota II, l'activitat principal és la producció de recipients amfòrics i de ceràmica comuna, especialment les gerres amb una o dues nanses. Aquesta activitat requereix un considerable esforç humà i una situació geogràfica molt pròxima a les matèries primeres i que són: abundància d'aigua, de boscos i una distància més o menys propera a les argileres. Les més properes que hem localitzat es troben a uns 3-4 quilòmetres (Roda de Berà i Mas Virgili). Finalment, com a motiu principal de l'establiment del centre, és també la proximitat al mercat.

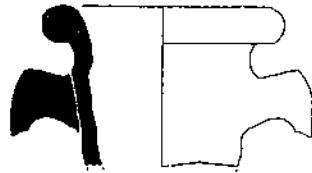
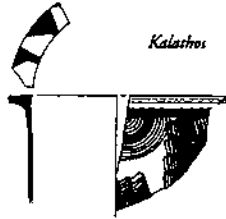
En aquest taller es produïa un sol tipus d'àmfora, la Dressel 2/4, forma molt típica i coneguda a la Tarraconensis. La forma del recipient segueix la línia de prototipus procedents de l'illa de Cos produïts a mitjans del segle I a.n.e. El nostre tipus es caracteritza per presentar una vora més o menys arrodonida amb dues nanses bífides que, arrencant per sota mateix de la vora, transcorren paral·leles al coll. L'alçada pot variar entre els 0,85 i 1 metre. La producció d'aquest tipus és molt comuna al Mediterrani occidental, podent trobar tallers de producció per tot Itàlia, sud de França i a la Península Ibèrica. Els

Materials recuperats

Dressel A.



Kalathos













Àmfores Dressel 2/4 recuperades a la «Closa II»

Figura 8.

dibuix dels grafits

MARKES GRAFITADES A LES IMPRES.

GRAFFITI COMPLET	VARIANTS	
 3 vegades	 1 vegada	 1 vegada
 4 vegades	 2 vegades	 2 vegades
	 2 vegades	 2 vegades
	 4 vegades	 1 vegada










GRAFFITI COMPLET	VARIANTS	
 8 vegades	 1 vegada	 2 vegades
ALTRES GRAFFITIS		
 5 vegades	 1 vegada	 1 vegada
 2 vegades	 1 vegada	 2 vegades

Figura 8.

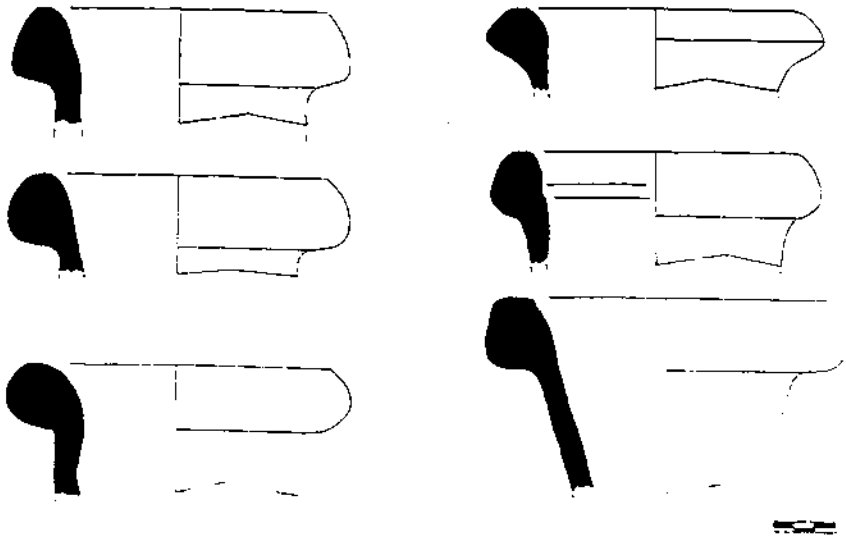


Figura 8.

tituli picti mostrant que eren àmfors destinades al transport de vi. Cronològicament podem situar l'inici d'aquesta producció a finals del segle I a.n.e., amb una perduració fins a mitjans del segle II d.n.e. Un altre aspecte a ressaltar és la dedicació única en la producció d'un sol recipient amfòric, ja que a la majoria de centres d'aquesta àrea del litoral mediterrani, sovint trobem la producció de Dressell 2/4 en combinació amb àmfors del tipus Pasqual 1 i Dressell 7/11. Malauradament no hem trobat cap tipus de resta arquitectònica relacionada amb l'activitat de producció del forn, fet que impossibilita establir comparacions amb altres forns coneguts. Cal dir, però, que una característica comuna als forns de la Tarraconensis és la petita mida del conjunt de producció, limitant-se majoritàriament a bateries de dos o tres forns.

Per altra banda, trobem també una coincidència cronològica en la fi de producció d'àmfors als centres del nord-est de la Península, com és el cas dels forns de Tibissa (Baix Ebre), Ventura de l'Oller (Vallès Occidental) o Can Féu (Vallès Occidental) entre altres. A partir d'aquest moment, els centres de producció els trobarem situats per les províncies occidentals del nord d'Àfrica, els quals predominaran sobre tots els altres en aquesta vessant del Mediterrani.

Quant a la difusió amfòrica, no podem realitzar cap tipus d'anàlisi a causa de l'absència total d'impressió de segells en alguna de les parts de les àmfors. No obstant, si tenim en comte que l'àmfora és un tipus de recipient emprat per servir de contenidor en el transport marítim, no fóra gens agosarat pensar que la proximitat de Tarraco degué implicar d'alguna manera que els productes que es comercialitzaven des del seu port ho fossin envasats en una part de la producció d'àmfors de Creixell. Per altra banda, la producció d'un sol tipus de recipient podria ser un indicatiu d'un forn de petita entitat, i que la seva producció podria ser destinada a proveir d'aquests recipients a vil·les properes com les del Moro, els Munts o el Vilarenc.

Els grafitis de les àmfors

Els símbols incisos trobats a les àmfors es troben situats en tots els casos per damunt del pivot de l'àmfora, recuperant 48 grafitis sencers d'un total de 238 pivots, que representa un 20,1%. La incisió ha estat realitzada amb un objecte més o menys punxant, i pel traç groller i irregular que presenten molt possiblement han estat fets amb

un pal o una branca. Els símbols que hem trobat representen lletres: un primer grup ens ve donat per les lletres «N» i «S» unides mitjançant un nexa; el tenim repetit sencer un total de 6 vegades i de manera simplificada 19 vegades. Un segon grup representa la lletra «R», localitzada 8 vegades i simplificada 3 vegades. Tenim també 12 símbols que no podem adscriure amb seguretat a cap dels tipus anteriors.

APÈNDIX

Terra sigil·lata sudgàl·lica

1. Unitat estratigràfica 102 (fig. 5)

Dragendorff 18

CR 92-102 (1).- Perfil complet. Pasta marró fosc, compacta i ben depurada. Vernís marró rogenc, brillant, de bona qualitat. Diàmetre de la vora: 15,6 cm. Diàmetre del peu: 7,8 cm.

Dragendorff 18 (marmorata)

Es coneixen peces des d'època de Tiberi fins a altres datables de la segona meitat avançada del segle primer (MARTÍN CASTILLO, 1968).

CR 92-102 (2).- Fragment de vora i paret. Pasta rosa salmonat, compacta i ben depurada. Vernís groc amb taques vermelles, poc brillant. Diàmetre de la vora: 9,8 cm.

Dragendorff 29

Es tracta d'una forma peculiar del taller de La Graufesenque. La seva cronologia s'estén des d'època de Tiberi fins als flavis.

CR 92-102 (3).- Perfil sencer. Pasta marró fosc, poc depurada i compacta. Vernís marró rogenc força brillant, sobretot a la cara interna, de bona qualitat. Porta la típica decoració a rodeta a la vora. L'ornamentació general consta de tres frisos amb motius vegetals i animals: al primer es pot observar una garlanda vegetal, amb petits motius intercalats. Aquest fris queda limitat per sota pel clàssic baquetó amb perletes. De la carena cap avall, la decoració canvia: està molt poc marcada i és difícil explicar-la. Semblen com ondulacions vegetals verticals, sota les quals hi ha un tercer fris on destaquen unes

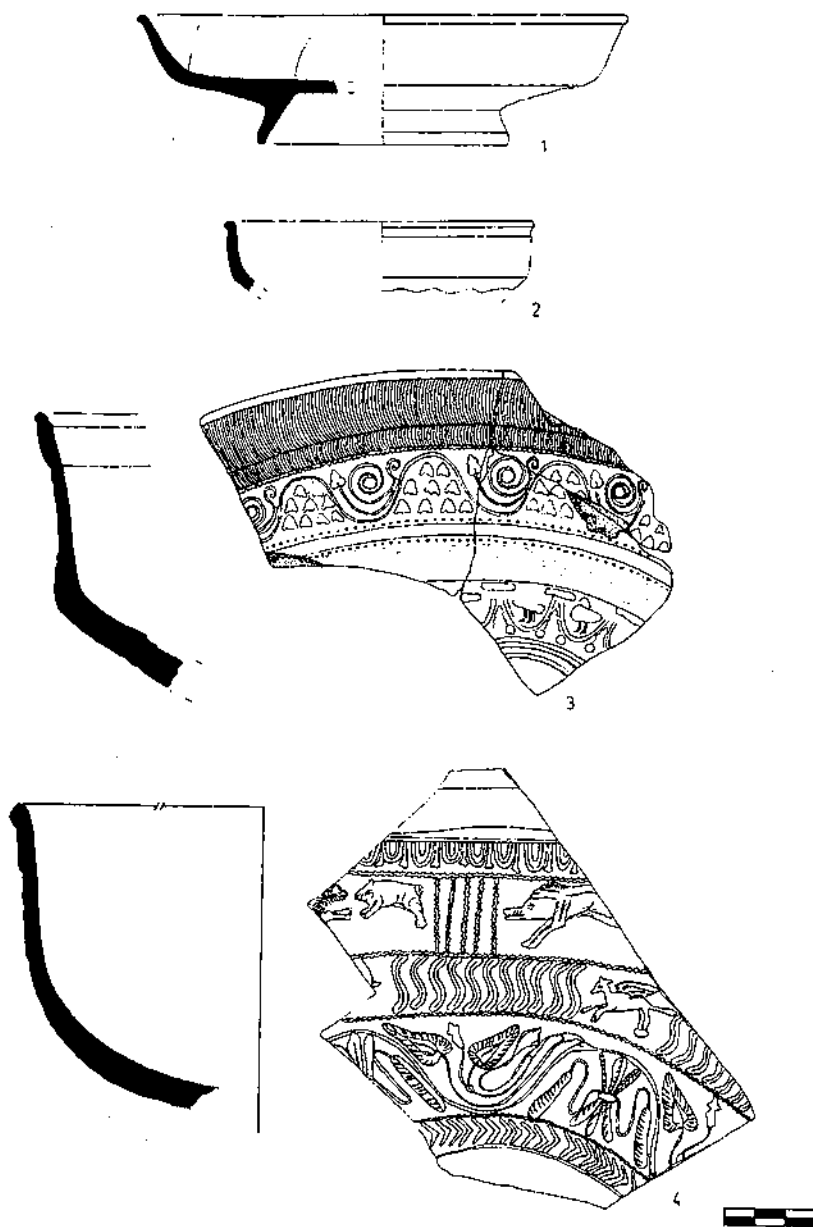


Figura 5.

noves que inscriuen animals indeterminats (un sembla un ànec); aquest marc queda interromput per sota amb petites flors. Diàmetre de la vora: 10,5 cm. Es tracta d'una forma Drag. 29B.

Dragendorff 37

CR 92-102 (4).- Perfil complet. Pasta vermell fosc, ben depurada i compacta. Vernís vermell, brillant, de bona qualitat. Presenta una rica decoració distribuïda en cinc frisos:

- 1) Sota la vora llisa s'observa un fris d'oves.
- 2) Fris separat per una línia ondulant horitzontal que s'anirà succeint en tots ells, conté escenes d'animals: un lleó, un porc i un porc senglar.
- 3) Fris d'estrígils entre els quals hi ha espais buits a mode de mètopes ocupats per animals mitològics.
- 4) Fris de garlandes.
- 5) A prop de la base s'estén un altre fris de puntes de fletxa.

Diàmetre de la vora: indeterminat.

La terra sigil·lata hispànica

1. Unitat estratigràfica 102 (fig. 6)

Dragendorff 18

CR 92-102 (1).- Perfil complet. Pasta vermella, poc depurada i compacta. Vernís marró rogenc, semibrillant, de qualitat. Presenta incisions horitzontals a la cara externa de la paret. Es conserva un segell complet al seu interior, il·legible. Diàmetre de la vora: 16 cm. Diàmetre del peu: 8 cm.

Dragendorff 24/25

Aquesta forma té els més antics precedents en les produccions aretines. Molt d'hora és imitada als tallers gàl·lics, a partir dels quals arriba als terrissers hispànics. Tant la hispànica com la gàl·lica tenen un peu molt baix i decoració a rodeta (en la hispànica la porten els exemplars més antics). La hispànica es caracteritza per les típiques motllures a la part exterior del fons. Cronologia semblant a la dels productes de la Gàl·lia (juli-claudis/flavis). Solen ser copes de petites dimensions (MESQUERIZ, M. A. 1961, pàgs. 57-59).

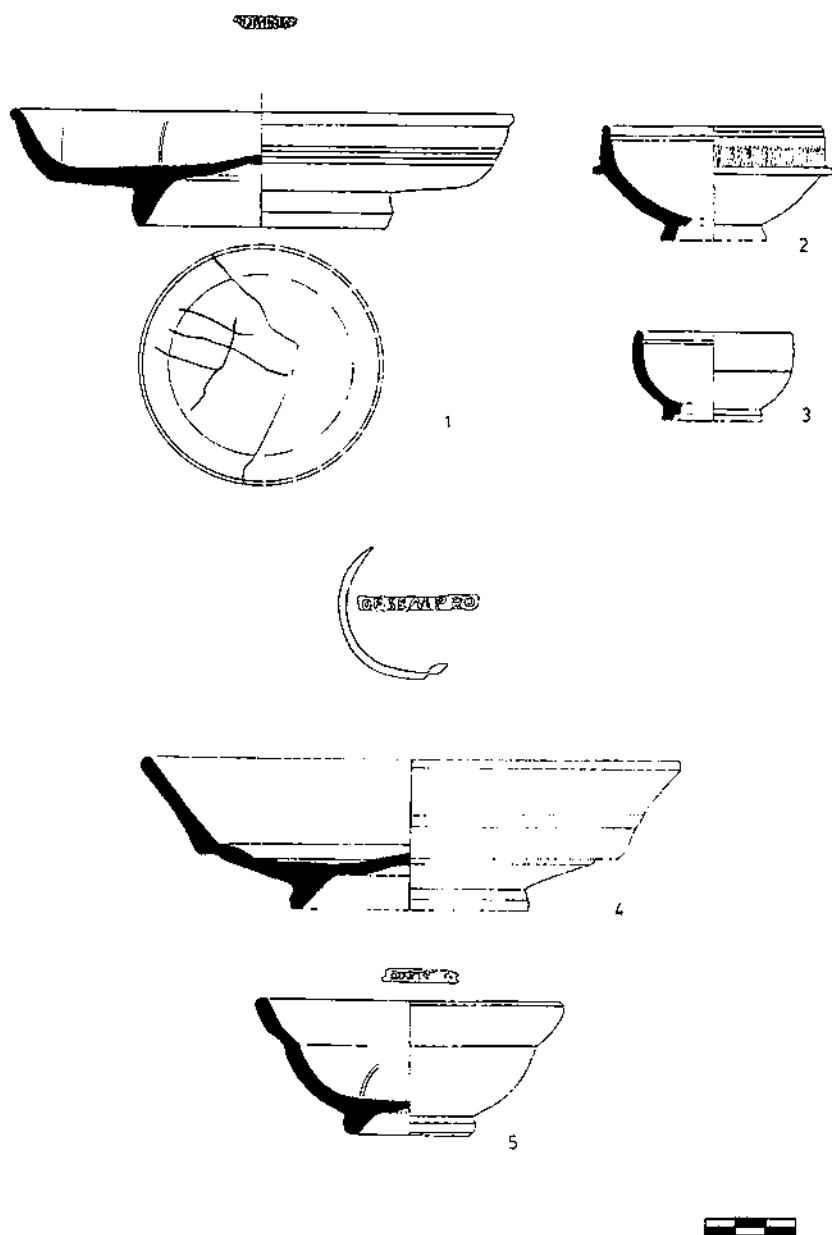


Figura 6.

CR 92-102 (2).- Perfil complet. Copa de reduïdes dimensions amb decoració a rodeta a la vora. Pasta marró rosat. Vernís marró rogenc sense lluentor, de poca qualitat. Diàmetre de la vora: 7 cm. Diàmetre del peu: 3,5 cm.

Ritterling 8

La seva morfologia ve donada pels models itàlics i gàl·lics, i és molt abundant a Tricio. La inclinació del llavi cap a l'interior indica antiguitat. Els seus orígens es troben, sens dubte, a la producció aretina d'època augustea (MESQUIRIZ, M. A., 1961, pàgs. 52-53).

CR 92-102 (3).- Perfil complet. Es tracta d'una copa de petites dimensions. Pasta marró rosat, compacta i poc depurada. Vernís marró rogenc, de poca qualitat. Diàmetre de la vora: 5 cm. Diàmetre del peu: 3,2 cm.

2. Unitat estratigràfica 104 (fig. 6)

Dragendorff 15/17

Els seus orígens estan molt possiblement en la producció gàl·lica, introduint-se a través del taller de La Graufesenque, en època de Claudi.

Als productes gàl·lics el fons rarament és horitzontal, presenten un notable aixecament al centre. El peu és força alt, no presentant les típiques motllures característiques de la producció hispànica.

La hispànica presenta una paret llisa, essent poc comú que estigui motllurada. Els exemplars més antics presenten una paret molt oberta, formant un marcat angle amb el fons.

CR 92-104 (4).- Perfil complet. Pasta rosa salmonat, de bona cocció, compacta. Vernís molt brillant, d'excel·lent qualitat. Diàmetre de la vora: 17,6 cm. Diàmetre del peu: 7,7 cm. Presenta semblances amb els productes gàl·lics: el fons no és totalment horitzontal, acusant una petita elevació al centre. Porta segell a la cara interna *OF.SEMPRO*. És un exemplar del primer període de la producció hispànica.

Dragendorff 27

CR 92-104 (5).- Perfil complet. Pasta vermella, poc depurada. Vernís taronja fosc, brillant, de poca qualitat. Diàmetre de la vora: 10 cm. Diàmetre del peu: 4 cm. Porta segell a la cara interna, amb la lectura: *OF.TI.T.I.*

Hispànica 2 (fig. 7)

Es tracta d'una forma típicament hispànica. És un petit recipient globular, de peu molt baix i vora exvasada. Porta una decoració senzilla de gotes o línies obliqües a la barbotina sobre la cara externa. Aquest tipus ens remet als gots de parets fines d'època flàvia, als quals probablement imita. Té una cronologia de mitjans de segle I fins al segle III dC (Mezquiriz, M. A. 1961, pàgs. 72-74).

CR 92-104 (6).- Fragment de vora i paret. Pasta rosada, ben depurada i compacta. Vernís taronja fosc, amb una intensa lluentor i d'excel·lent qualitat. Diàmetre de la vora: 7 cm.

ELS SEGELLS

Malgrat el gran volum de peces ceràmiques que hem trobat, són poques les marques de terrisser que han aparegut, sobretot en terra sigil·lata sudgàl·lica, i són encara moltes menys aquelles que es poden distingir i llegir, ja que la gran majoria estan molt deteriorades, la qual cosa dificulta moltíssim l'atribució a un determinat taller. La major proporció correspon a la terra sigil·lata hispànica, fet aquest inusual ja que, com sabem, els terrissers hispànics, contràriament als sudgàl·lics, no solien signar els seus exemplars.

No hem documentat cap marca *in planta pedis*; les poques que tenim porten el segell inscrit a la cara interna.

La forma on han aparegut major quantitat de marques ha estat la Dragendorff 27.

El tipus de cartutx utilitzat sol ésser rectangular, de grans dimensions, amb els extrems rodons. Hi ha una excepció: *OF.TI.T.I.*, que els té bifids o en forma de cua de peix. L'únic cartutx petit, amb la particularitat de tenir les lletres minúscules, és un que pertany a una petita copa Drag. 27 de terra sigil·lata sudgàl·lica.

Les lletres no solen ser molt altes, no sobrepassant les mesures del cartutx (4-5 mm). Es tracta sempre de capitals romanes, de vegades fetes amb poca cura, i la final sol ser més petita, condicionada per la forma de l'espai ocupat pel cartutx, o a causa de la longitud de la signatura. En ocasions les lletres són de difícil lectura a causa d'una impressió molt suau.

El prefix habitual és la fórmula *OF*, abreviació d'*officina* o taller on va ser fabricada la ceràmica.

Comptem amb un sufix: *FI*, abreviació, com l'anterior, d'*officina*, poc comú, ja que el procediment habitual és la utilització del prefix en les seves variants.

No ens ha aparegut cap nom de terrisser complet, es presenten sempre de forma abreujada. Comptem en dos casos amb el nexa *AV*. Nogensmenys, podem atribuir algunes de les peces a un determinat taller per la claredat amb què es presenta el seu segell.

Marques sudgàliques

1. *OXAO*

El cartutx, rectangular de petites dimensions (11 x 2,5 mm). Es troba inscrit en una doble circumferència de 14 mm de diàmetre. La lectura, dubtosa a causa que les lletres que hi apareixen són molt petites i poc marcades. No hem trobat cap paral·lel.

2. *IVII...*

Inacabada i de dubtosa lectura. Cartutx rectangular que amida 11 x 4 mm. Més que lletres semblen numerals romans poc marcats inscrits en dos cercles concèntrics, l'extern de 15 mm de diàmetre. Hem trobat una marca semblant a la nostra (*FICHES et alii.*, 1978, Fig. 20, núm. 84), que podria tenir un paral·lel en un terrisser de Montans anomenat *Iulius*, que apareix a Empúries, València, Astúries, Cantàbria i Pamplona (*BELTRAN, M.*, 1990, pàg. 95). O bé podria tractar-se de *Iulius*, de La Graufesenque, que apareix a Empúries, Pamplona, Iuliòbriga, Belo, Sevilla, Conimbriga, Jales; o *Iullinus*, també de La Graufesenque, que apareix a Estepa i a Conimbriga (*BELTRAN, M.*, 1990, pàg. 93).

Marques hispàniques

1. *FIRMA...* (fig. 7, núm. 7)

Segell mal conservat, amb les lletres molt poc marcades, la qual

cosa n'ha dificultat la transcripció. De moment no hem trobat cap paral·lel o signatura que s'hi assembli. Les lletres, capitals romanes, mesuren 3 mm d'alçada. El cartutx està fragmentat, i conserva unes dimensions de 13 mm. Podria tractar-se simplement del verb *FIRMAT*, sense posar el nom o cognom del terrisser.

CR 92-104 (7).- Fragment de fons. Pasta rosa fosc, ben compacta i depurada. Vernís taronja fosc, molt brillant i de poca qualitat. Diàmetre del peu: 7 cm. A la seva part interna porta el segell inacabat: FIRMA...

2. OFAN MTR. (fig. 7, núm. 10)

Cartutx rectangular complet amb una llargada de 22 mm. Les lletres són capitals romanes amb 2 mm d'alçada.

Una marca quasi exacta l'hem trobada al treball de Balil (1966), apareguda a indrets tan diversos com Tarragona, Banasa o Segobriga, amb la particularitat que en lloc de *MTR* apareix *MATR*.

Podria tractar-se de l'oficina d'*Annius Maternus*, segons Boube (sèrie B).

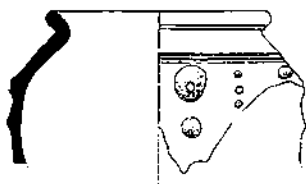
Mayet ens presenta aquesta marca amb algunes diferències d'estil: les grafies van separades per punts, i la *T* forma un nexa de dues lletres (*T* i *E*) (MAYET, F., 1983, làmina CCVIII).

Segons Mezquíriz es va trobar a la campanya de 1979 al taller de Bezares (La Rioja) un bol amb una signatura idèntica a la nostra en les formes Drag. 27 i 15/17 (CARANDINI, A., 1981, pàg. 113).

MATERNUS és un cognomen molt comú tant en l'onomàstica dels *officinatores* com a l'epigrafia monumental (MAYET, F., 1983, pàg. 200).

La terminació *TR* és característica de Bezares i Tricio. *ANNIUS* és terrisser d'Arenzana de Arriba, i té el seu homònim a La Graufesenque, terrisser de l'època de Tiberi-Neró (GARABITO, T., 1976a, pàg. 14).

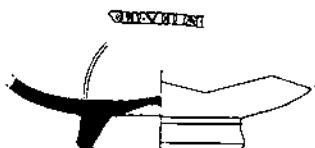
CR 92-104 (10).- Fragment de fons. Pasta vermella, poc depurada. Vernís poc brillant, de poca qualitat. Diàmetre del peu: 5 cm. A la cara interna hi ha un segell, amb la lectura: *OFAN MTR*, a l'entorn del qual apareix un grafit il·legible.



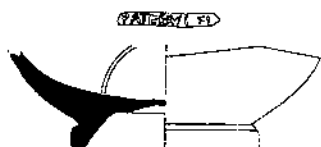
6



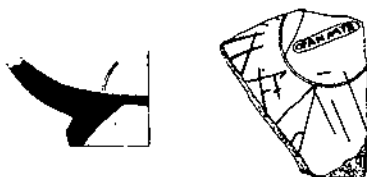
7



8



9



10



Figura 7.

3. OF. SEMPRO (fig. 6, núm. 4)

Cartutx rectangular, amb unes dimensions de 38 mm per 4 mm. Queda inscrit en un doble cercle inacabat i força tosc. La lectura és molt clara, encara que les lletres no tenen molt relleu; aquestes són uniformes, amb una altura igual a la de la cartel·la. Porta un punt quasi inapreciable entre la *F* i la *S*. El seu desenvolupament seria així: *OF (ficina) SEMPRO (ni)*, és a dir, la major part de vegades el nom del terrisser està abreujat i quan porta prefix *EX*, *O* o *OF* el nom va en genitiu.

El terrisser *SEMPRONIUS*, Garabito-Solovera el situen als tallers de la localitat de Tricio, des d'on es difonen per tota la Hispània romana els seus productes (Banasa, Tarraco, Mèrida, Conimbriga, Volubilis, Sala, València...) (GARABITO, T., 1976a). És un dels terrissers que té una major quantitat de marques a la Península i fora d'ella. Hem trobat en aquesta marca tot un seguit de paral·lels, que varien en l'ampliació o reducció de les lletres que omplen el cartutx. La gran majoria d'elles a la Mauritània (Banasa, Lixus, Volúbilis), i crida l'atenció que totes elles apareguin en forma Drag. 15/17 i Drag. 27 Significa això que aquest terrisser solament treballava aquestes formes? No ho sabem amb certesa.

Tot i ésser freqüent que aparegui el terme aïllat (*SEMPRONIUS*), pot estar associat amb altres ceramistes (CIPRES, P., 1984, pàgs. 193-215). Per la seva troballa en altres jaciments té una cronologia establerta: mitjans del segle I dC.

Les diverses variants d'aquesta marca ja són citades per altres autors (BALIL, A., 1966, pàg. 148).

4. OF.TI.T.I. (fig. 6, núm. 5)

No hem trobat cap marca igual, la més semblant és *OF.TITI* (Sala, a la sèrie de Boube) (MAYET, F., 1983, núm. 647, làmina CC-XIX). Possiblement pertany a la producció del terrisser *TITUS*, ceramista de Tricio de la primera època de producció hispànica. Lletres capitals romanes, tenen una alçada de 2 mm. Cartutx complet: 25 mm en forma bifida. Hi ha un espai buit entre la segona *T* i la segona *I* que estaria ocupat per una lletra de la qual no ens queda pràcticament cap senyal, està quasi totalment esborrada.

5. *PATERAVI FI.* (fig. 7, núm. 9)

Podria tractar-se d'una forma Drag. 27. Les lletres són capitals romanes, amb una altura de 4 mm. El cartutx medeix 3,2 cm. Presenta a la primera paraula un nexa: la *A* i la *V* van unides, per la qual cosa en un primer moment hem tingut el dubte si es tractava d'una *N*. La lectura que en fèiem, per tant, en un primer moment era *PATERNI*. La lectura podria ser aquesta: *PATER(NUS) AVI(TUS) (OF)FI(CINA)*. És a dir, que podria tractar-se de l'associació d'aquests dos artesans, o bé del nomen i el cognomen d'un sol ceramista (GARABITO, T., 1976a, pàg. 10).

Parlar del terrisser *PATERNUS* va molt sovint acompanyat d'un cognomen, sens dubte per diferenciar-se més fàcilment els uns dels altres (MAYET, F., 1983. pàg. 200). Pel que fa al ceramista *AVITUS*, es tracta d'un terrisser de Tricio (GARABITO, T., 1976a, pàg. 461). Aquest ceramista està documentat a Tarragona (BABIL, A., 1966, pàg. 153): *A.AVI*. No hem trobat cap marca paral·lela a la de la nostra peça, però sabem que ambdós estan documentats a Tricio, encara que no treballant junts (GARABITO, T., 1976a, pàg. 245).

CR 92-104 (9).- Fragment de fons i paret. Pasta taronja, poc depurada i porosa. Vernís taronja fosc, brillant, de poca qualitat. Diàmetre del peu: 6 cm. Porta un segell al seu interior: *PATERAVI FI*.

6. *OHI.V HI AV...* (fig. 7, núm. 8)

Està inacabat. Lectura imprecisa. Alçada de les lletres: entre 2 i 3 mm. Cartutx fragmentat: 30 mm. Lletres capitals romanes.

CR 92-104 (8).- Fragment de fons. Pasta oxidada, vermell fosc, compacta i depurada. Vernís marró rogenc, brillant i de qualitat. Diàmetre del peu: 5 cm. Porta un segell a l'interior: *OHI.V HI AV...*

7. *OIRIMICIO* (fig. 6, núm. 1)

Dimensions del cartutx: 21 mm per 4 mm. Cartutx rectangular complet. Lletres capitals romanes. La seva lectura podria ser *OF MIC-CIO* (BABIL, A., 1966, pàg. 145).

Terrissers com *PATERNUS* i *SEMPRONIUS* venen els seus productes per tota Hispania i, fins i tot, al Marroc, Britània, Germània i la Gàl·lia. Garabito descarta els *tria nomina* abreujats i és més partidari, a partir de les dades proporcionades pels centres de producció de La Rioja, d'una associació de tallers.

TITUS és un terrisser d'Arenzana de Arriba, i es troba associat amb altres terrissers a Bezares. La signatura serviria bé per identificar els productes d'un terrisser, o bé per controlar la producció (per un mateix o com a mitjà fiscal). *ANIUS* (terrissers d'Arenzana de Arriba) (GARABITO, T., 1976a, pàg. 15).

Existeix un grup que degué realitzar el seu comerç a través de la Vall de l'Ebre, i després per via marítima es dirigia cap el sud (mercats de la Bètica i la Mauritània, com: *AN(IUS) MTR* (Tarraco, Banasa, Sala), *IUMA* (Iruña, Cabriana, Tarraco, Cástulo, Lixus, Sala, Banasa) i *PATERNUS* (Corduba, Itàlica, Villafranca de los Barros, Lixus, Volúbilis, Sala).

El nom *Annius* és un gentilici d'una família italiana instal·lada a Espanya, està representat per diversos *offinatores* a Tritum Magallum: *Annius*, *Annius Fuscus*, *Annius Maternus*, *Annius Octavianus*, *G. Annius Tritiensis* i *Lucius Annius*. És un nom freqüent a les regions cèltiques, per assimilació a la forma llatina, sens dubte. *Avitus* és un sobrenom romà de forma, havent estat important a les regions cèltiques, expressant el parentiu. *Titius* o *Titus* no és un gentilici freqüent a l'epigrafia monumental, però és citat com a nom d'origen cèltic de ceramista. Els cognomina, que li són associats, són poc coneguts: *Aio*, *Lagandus* (MAYET, F., 1983, pàg. 197).

CONCLUSIONS

De les dues unitats estratigràfiques que han estat objecte d'estudi, tenim representades terra sigil·lata sudgàl·lica, terra sigil·lata hispànica i terra sigil·lata africana A.

A la unitat estratigràfica 102 és clar el predomini de les sudgàl·liques, mentre que a la unitat estratigràfica 104 ho és de les hispàniques. Cal recordar que aquest primer nivell correspon a un abocador del forn d'àmfores, i l'altre pertany a un nivell d'expoli. A què obeeix aquesta diferència tan marcada?

En primer lloc l'afluència de terra sigil·lata sudgàl·lica al nivell 102, tenint en compte les apreciacions fetes amb anterioritat, podríem dir que correspon tant a un moment d'altres importacions com de transició de la ceràmica, apreciand-se una sèrie de canvis: aparició de la forma Dragendorff 37 desplaçant la 29, amb un tipus de decoració característic que coincideix amb algunes de les nostres peces.

D'altra banda, el gran predomini de terra sigil·lata hispànica al nivell 104 demostra un canvi de proveïdors; es comença a realitzar sigil·lata pròpia, a imitació de la terra sigil·lata sudgàl·lica i itàlica, i es difon en gran quantitat cap a la costa a partir dels centres de producció de La Rioja. S'observa un gran predomini de la forma 37, amb la seva decoració més comuna: el clàssic repertori de cercles. Pel que fa a la ceràmica sudgàl·lica, l'aparició de peces realitzades en aquesta forma es pot dir que té un caràcter merament testimonial, fet que contrasta amb el gran volum que trobem de les hispàniques.

La major part de la terra sigil·lata hispànica que tenim correspon, sens dubte, a productes de segle I dC, ja que el vernís en aquest període adopta una tonalitat roig clara, és compacte i brillant (es tracta de productes de bona qualitat).

Si bé no hem sotmès les pastes de les nostres ceràmiques gàl·liques a una anàlisi físico-química, podem afirmar tant pel que fa als estils decoratius, com sobretot als vernissos i a l'aparició de terra sigil·lata marmorata, una procedència del sud de França, sens dubte del major centre productor de la Gàl·lia en època romana: La Graufesenque (la difusió de la seva ceràmica és una mostra del domini que Roma assolí en època altimperial).

Pel que fa a les ceràmiques hispàniques, creiem possible atribuir el seu origen a La Rioja, per la seva filiació en formes, pastes i motius decoratius, tot i que com sabem aquestes característiques no són suficients i ens hem hagut de recolzar principalment en les marques de terrisser. L'atribució a un determinat taller pel que fa a les sudgàl·liques ha estat més difícil, ja que es tractava de formes llises, molt semblants a les hispàniques, i l'absència de marques ens dificultava enormement la identificació, en aquest sentit sí que ens en hem hagut de conformar bàsicament amb l'aspecte pròpiament decoratiu de les ceràmiques.

Malgrat el gran volum de sigil·lata hispànica que hem comptabilitzat, són poques les formes que apareixen. Comparant ambdues unitats estratigràfiques, ens trobem amb un gran nombre de Drag. 27 en les formes llises i 37 en formes decorades en ambdós blocs. Al mateix nivell (104) ens han aparegut formes 37 A i B. A la unitat 102 observem una considerable quantitat de formes Drag. 24/25, absent totalment a la 104. La mateixa situació es compleix amb la Drag. 15/17, que solament apareix al nivell 104. Les altres formes (Drag. 18, Hispànica 2, Ritterling 8) estan molt poc representades.

La producció de la vall de l'Ebre, com hem pogut constatar, ofereix una homogeneïtat molt gran en la qualitat de la pasta, del vernís i de la cocción, en les formes i en les decoracions. Tot això posa de relleu l'existència de grans centres de producció amb un comerç molt actiu que devia estar en mans de *negotiatores*, els quals ordenaven o programaven la producció en funció de les necessitats del mercat i dels gustos de la clientela (MAYET, F., 1983, pàg. 233). En aquest sentit estem d'acord amb Mayet, ja que excavacions, realitzades sobretot per la zona del litoral mediterrani que han donat quantitats importants de ceràmica provinent d'aquests centres hispànics, donen per suposat almenys una forta demanda d'aquests productes que implicaria una gran comercialització en aquesta zona.

BIBLIOGRAFIA

- BABIL, A. (1966). "Materiales para un índice de marcas de ceramista en TSH". *A.E. Arq.*, XXXVIII. Pàgs. 139-170.
- BELTRAN, M. *Guía de la cerámica romana*. Libros Pórtico. Zaragoza 1990.
- BERGES SORIANO, M. "Hallazgos arqueológicos submarinos ingresados en el Museo Arqueológico de Tarragona", *Boletín Arqueológico*. 1969-70. RSAT. Tarragona 1970.
- CARANDINI, A. (coord.). *Atlante delle forme ceramiche. I ceramica fina romana nel Bacino Mediterraneo (Medio e Tardo Imperio)*. Roma 1981.
- FICHES, J.L., et alii. *Un lot de vases sigillés des premières années du règne de Néron dans l'un des ports de Narbonne*. *Archeonautica*, 2. París 1978.
- GARABITO GÓMEZ, T. "Las zonas de comercialización de los alfares romanos riojanos". *Berceo*, 93. Logroño 1977. Pàgs. 155-170.
- GARABITO GÓMEZ, T.; SOLOVERA, M. E. "Terra sigillata hispànica de Tricio II. Marcas de alfarero". *Studia Archaeologica*, 40. Santiago de Compostela-Valladolid 1976.

- GARCÍA J., ZAMORA, D. "La Vall de Cabrera de Mar. Un model d'ocupació del territori a la Laietània Ibèrica". *Laietania*, 8. Museu Comarcal del Maresme-Mataró, 1993.
- GUERRERO, V.; ROLDÁN, B. Catálogo de las ánforas prerromanas. *Museo Nacional de Arqueología Marítima*. Cartagena 1992.
- GIRO ROMEU, P. "Identificación de algunas vías romanas en el Penedés", *I Asamblea intercomarcal de Investigadores del Penedés y la Conca del Ódena*. Martorell 1950.
- GORGES, Jean-Gérard. *Les villes hispano romaines. Inventaire et problématique archéologiques*. París 1970.
- KEY, S.; CARRETÉ, J.; MILLET, M. "Ciutat i camp al món romà: les prospeccions a l'Ager Tarraconensis". A *Tribuna d'Arqueologia 1988-1989*. Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya. Barcelona 1990.
- MARTÍN CASTILLO, G.: "Comercio y producción de cerámicas finas en época imperial (ss.I-V d.C.)". *Papeles del Laboratorio de Arqueología de Valencia*, 5 -1968.
- MAYET, F. *Les céramiques sigillés hispaniques*. Vols. I i II. CNRS, París 1983.
- MEZQUIRIZ DE CATALÁN, M. A. *Terra sigillata hispánica*. Vols. I-II. The William L. Bryant Foundation. Monografías sobre cerámicas hispánicas, 1. Valencia 1961.
- MIRÓ, J. "La producción de ánforas romanas en Catalunya". *B.A.R. International Series 473*, Oxford 1988.
- PALET, J.M.; POU, J.; REVILLA, V. «La villa del Vilarenc (Calafell) i el poblament romà a l'àrea del Penedès». *Estudis Universitaris Catalans*, vol. XXIX *Homenatge a Miquel Tarradell*. Ed. Curial Edicions Catalanes. Barcelona 1993.
- PÉREZ ALMOGUERA, A. *et alii. Els materials del jaciment romà de Raimat, Lleida*. Institut d'Estudis Ilerdencs de la Diputació de Lleida. 1988. Pàgs. 50-88.
- POU, J.; SANMARTÍ, J.; SANTACANA, J. "El poblament ibèric a la Cessetània". *Laitania* 8. Museu Comarcal del Maresme-Mataró, 1993.
- REVILLA, V. (1993). *Producción cerámica y economía rural en el Bajo Ebro en época romana. El alfar de la Aumedina, Tivissa (Tarragona)*. Publicacions Universitat de Barcelona. Col. Instrumenta núm. 1.
- SOLÉ CARALT, J. «Palfuriana», *Boletín de la Biblioteca-Museo de Balaguer*, núm. 5, Vilanova i la Geltrú 1954.
- VENTURA SOLSONA, S. "Las marcas alfareras de la 'terra sigillata' hallada en Tarragona". *Memorias de los Museos Arqueológicos Provinciales, IX-X*. Tarragona 1950. Pàgs. 131-165.
- Vilaseca, S. "Villa romana de Creixell (Tarragona)", *Noticario Arqueológico Hispánico n. 5*. 1956-61. Madrid 1962.